

MENS EN WERELD

CUBA

Er is, zo las ik in de Loopmare, een bijeenkomst geweest van Amsterdamse functionarissen in het huis Randenbroek te Amersfoort. Onder het opschrift: „Gaaf het wel goed?” werd er een verslagje van gegeven en bij het lezen van deze vraag, kreeg ik direct al het gevoel, dat er iets mis was.

Dat was ook zo, want, zo stond er, de fluitmuziek en de belegde broodjes met koffie hadden het gevoel van onbehagen niet weg kunnen nemen, dat het ledental van het H.V. niet noemenswaardig groeide, omdat er bijna evenveel mensen bedankten als er bijkwamen.

Vervelend is dit natuurlijk wel, ik weet er zelf ook geen oplossing voor, maar... gesteld dat die weglopers nu eens gelijk hebben: ik bedoel, als u en ik in de gevangenis komen of in een ziekenhuis of ergens anders, noemt u maar op, dan kunnen we er zeker van zijn dat we van het H.V. de beste geestelijke steun krijgen, die er maar te vinden is. Zijn we helemaal aan 't eind van ons Latijn, dan kunnen we de telefoon pakken en de hulpdienst bellen. Maar als dat nu allemaal eens niet het geval is, als we gewoon, recht van lijf en leden, vrij rondlopen en nu eens geen zin hebben in een lezing, een discussie, een goed gesprek, als we geen humanistisch woord meer willen horen, maar gewoon, gezellig en ongedwongen met geestverwanten samen willen zijn, een glas drinken, muziek maken, dansen misschien, kortom als we ons willen ontspannen, dat zijn toch geen buitenissige behoeften, dat wil ieder mens toch wel eens, dan, ja dan is er op dat moment voor ons in het H.V. geen plaats.

Ik snuffel nu al zo'n anderhalf jaar achter de coulissen van het Verbond en ik vind het geweldig boeiend. Er wordt bijzonder hard gewerkt en met een toewijding en een gevoel voor humor, zoals ik het hier nooit zal kunnen weergeven en dan is het juist zo vreemd, dat de bijeenkomsten soms zo saai zijn. Zijn de mensen zichzelf dan niet, trekken ze dan een bepaald „humanistisch gezicht”? Nogmaals, ik weet het niet, maar misschien is het wel goed, dat we daar allemaal eens over nadenken en niet alleen de functionarissen op Randenbroek.

Brood en spelen, modern vertaald: belegde broodjes en fluitspel. Zou de 20e eeuwse humanist zich daar echt helemaal boven verheven voelen?

Gedurende één of twee dagen stond de mogelijkheid van een kernoorlog als een afschuwelijke realiteit voor ons. De bui is overgedreven. Zij die geloven dat het bestaande nucleaire machtsverwicht voldoende stabiel is, zullen uit het verloop argumenten putten voor hun opvatting. Zij die van mening zijn dat het bestaande evenwicht labiel is, zullen zich afvragen hoe lang de mensheid langs de rand van de afgrond kan blijven wandelen zonder daar in te storten. Wat zich voor onze ogen heeft afgespeeld is enige jaren geleden door een Engelse filosoof het „Chickenplay” genoemd. Dit spel, zo zei hij, wordt tegenwoordig gespeeld door rijke, gedegenereerde lieden in Amerika en verder door alle staatslieden.

Om het spel te spelen, heeft men een weg nodig en twee auto's. Over het midden van de weg loopt een kalklijn. Een auto bevindt zich aan het begin van de weg, de andere auto aan het eind. Beide auto's moeten zo snel mogelijk naar elkaar toerijden en trachten de linkerwielen op de streep te houden. Doen beide bestuurders dit, dan is een botsing natuurlijk onvermijdelijk. De kunst is echter de „ander” er van te overtuigen dat hij alleen maar de keus heeft tussen een botsing of een ontwijking. Degene die kans ziet de ander van de streep te verwijderen, heeft het recht in het voorbijgaan zijn tegenstander het woord „chicken” toe te voegen. Kennedy heeft kans gezien ditmaal het „chickenplay” te winnen. Hij heeft in het voorbijrijden zijn tegenstander geen scheldwoord toegevoegd, doch hem een schouderklop gegeven om hem duidelijk te maken dat hij in het belang van de vrede een verstandige beslissing had genomen.

Welke konsekwenties de beide spelers van dit spel uit de jongste gebeurtenissen zullen trekken, laat zich nog niet voorspellen. Maar wij, die toeschouwer zijn geweest in de meest passieve zin van het woord, omdat aanmoedigingen, noch kreten van afkeuring ook maar enige invloed gehad hebben op het verloop, moeten toch proberen enkele lessen uit het gebeurde te trekken. Wij moeten vaststellen dat er iets wezenlijks veranderd is in de wereld. Tot nu toe heeft het geweld een belangrijke functie vervuld in de geschiedenis der mensheid. Het heeft veranderingen in onze dynamische wereld afgedwongen of tegengehouden. De uitvinding van nucleaire wapens heeft echter meegebracht dat de feitelijke toepassing van dit geweld eerlang niet meer mogelijk zal zijn zonder zelfvernietiging. Maar het is ons nog niet gelukt hiervoor een andere, algemeen aanvaarde procedure te vinden. De socioloog Karl Mannheim heeft reeds in 1935, in zijn boek „Mensch und Gesellschaft” met een profetische blik de situatie geschilderd waarin de wereld zich thans bevindt. In het kort, komt zijn opvatting op het volgende neer:

„Tot nu toe behoorde het tot het wezen van het conflict dat twee elkaar bestrijdende volkengroepen slechts bereid waren uit eigen vrije wil tot overeenstemming te komen, indien zij een gemeenschappelijke vijand vreesden.

Indien wij onze hoop alleen op dit principe konden vestigen, zou het nodig zijn in de voorlaatste fase van een wereldomvattende integratie een externe vijand te verzinnen, b.v. Marsbewoners, die door hun mogelijke bedreiging de vijandelijke groepen zouden dwingen om tot overeenstemming te komen.

In alle voorafgaande oorlogen kon één van de strijdende partijen hopen de andere te vernietigen. Het wordt echter meer en meer duidelijk dat in een moderne oorlog beiden dreigen te worden vernietigd. Vrees voor een afschuwelijke, destructieve kracht zou zo intens kunnen worden dat deze vrees de functie vervult van een werkelijke vijand. In dat geval zouden compromissen kunnen worden bereikt uit vrees voor een komende algemene slachting, zodat nationale staten zich zouden onderwerpen aan een centrale, overkoepelende organisatie.

De vraag blijft of oorlog in het algemeen, of de zekerheid van een vernietiging op ongekende schaal die met oorlog is verbonden, dezelfde soort van vrees kan oproepen als een gemeenschappelijke vijand”.

Men kan stellig niet zeggen dat de nucleaire wapens in feite reeds de rol vervullen van de gemeenschappelijke vijand. Oost noch West gedragen zich alsof zij door een gemeenschappelijke vijand worden bedreigd. Zij onderhandelen met elkaar, zij spreken over elkaar alsof het geweld als uiterste middel nog ter beschikking staat. Zij spelen hun „chickenplay” alsof een botsing slechts zeer beperkte gevolgen zal hebben. En zij worden daarin voortgedreven door toonaangevende kringen in eigen land. Er is in Rusland een onverzoenlijke groep; en heeft ook Kennedy niet gesproken over de enorme druk waaraan hij was blootgesteld en geklaagd over het feit dat zijn tegenstanders zijn naam door de modder sleurden? En in dit opzicht is de democratie niet geheel in het voordeel. In de min of meer dictatoriaal bestuurde landen wordt de voorlichting misschien wel niet centraal geleid, maar toch wel centraal gecoördineerd. Daardoor kan de leiding, als zij dat wil een oorlogsstemming bezweren. In dit opzicht heeft de democratische leider minder mogelijkheden. Maar deze zwakte van de democratie, zou een kracht kunnen worden als de voorlichting, deskundig en realistisch is. Als deze voorlichting zich niet tevreden stelt met het napspreken van clichés, of het schrijven van artikelen die de nationale trots sterken.

Oost en West zijn gedwongen met elkaar op onze planeet samen te leven, maar zij kunnen elkaar steeds minder hun wil opleggen. Dit dwingt ze eerlang om naar elkaar te luisteren, om met elkaanders belangen rekening te houden. Deze situatie verdraagt geen zwart-wit tekening, verdraagt geen overschatting van het eigen standpunt. De „agressie” van Rusland in Tsjechoslowakije en Hongarije, van Israël tijdens de Suez-crisis en van de Verenigde Staten rondom Cuba was ingegeven door vrees. Het heeft geen zin daarbij naar een eerste oorzaak in het verleden te zoeken. Dat zou ons steeds verder afvoeren van het heden. Dit heden vraagt uit-

(slot op pagina 5)

Uitgave van het Humanistisch Verbond – Verschijnt om de veertien dagen
17e jaargang no. 21 – 17 november 1962

Kritisch allerlei

Tijd en Taak, weekblad voor evangelie en socialisme, publiceert in een beschouwing van de hand van L. H. R. (ds. Ruitenberg) over een in het Zweedse Söderbärke gehouden conferentie van religieus-socialisten ook iets over „wat van Berlijn uit gebeurt als „Aktion Sühnezeichen””, waaruit wij citeren:

„Het initiatief is in Berlijn geboren. Uitgegaan van mensen die christen en socialist waren. Met volle sympathie van de Evangelische Kerk. Met medewerking van vele socialistische instanties. Niet partijgebonden, evenmin in een kerkelijke organisatie ondergebracht. Jongeren werden opgeroepen om een jaar van hun leven ter beschikking te stellen voor het oprichten van een teken van verzoening in de landen waar de Duitsers heersten en gruwelen verrichtten. Die jongeren zijn gekomen. Men had gerekend op 70% studerenden. Maar het werden 70% arbeiders. Men had gerekend op een grote toeloop uit christelijke kring, die immers gevoelig is voor het stellen van tekenen der verzoening”. Maar dan...

„Maar de overgrote meerderheid kwam uit kringen die géén relatie met de kerk hadden. Sommigen van hen zijn op heel existentiële wijze gaan begrijpen wat verzoening in christelijke zin betekent”.

De Bennebroekse lezer die ons dit knipsel stuurde, voegt hier de vraag aan toe, of ds. Ruitenberg soms op deze manier de veronttrusting wil wegnemen, die na het kennismaken van het laatste deel van dit bericht toch wel bij zijn christelijke lezers moet ontstaan. Zonder nu te willen beweren dat uit zo'n berichtje zou blijken hoeveel „beter” de buitenkerkelijke jeugd is dan nu juist de christelijke, vinden wij het toch ook wel een beetje te ver gaan die „overgrote meerderheid uit kringen die géén relatie met de kerk hadden” zo maar als — zij het met het deftige woord existentiële versierde — bekeerlingen te beschouwen. Zou die overgrote meerderheid misschien niet heel zuiver hebben begrepen wat verzoening betekent in gewoon menselijke zin, zonder dat het christendom daar nu zoveel mee te maken heeft?

Van de vier opinieweekbladen van belang die Nederland telt, gaat er een verdwijnen. Voor insiders was het al enige tijd geen geheim meer, dat de financiële positie van het rooms-katholieke blad De Linie niet gezond was en onlangs werd officieel medegedeeld, dat het blad bij gebrek aan baten (van advertentiebatens vooral) moet worden opgeheven. Dat betekent voor de kritische lezer die graag uit dit soort opiniebladen de mening van zijn medeburgers te weten komt, een aanzienlijke verarming, want aan bladen die men in dit opzicht au serieux kan nemen, res-

ten hem nu nog slechts twee van linksen (De Groene en Vrij Nederland) en een van rechtsen huize (Haagse Post), bladen die alle drie hun kwaliteiten hebben, maar — alleen al omdat geen van drie een uitgesproken christelijk karakter heeft — met elkaar onvoldoende het Nederlands geestelijk klimaat weerspiegelen.

Daarnaast bestaat nu dus nog slechts enkele weken De Linie en misschien worden de moeilijkheden die aan het uitgeven van zo'n blad vastzitten nog wel duidelijker geïllustreerd door het al veel langer ontbreken van een protestants-christelijk weekblad van formaat. Naast De Linie heeft enige jaren De Nieuwe Eeuw bestaan, dat — het is een publiek geheim — te gronde is gegaan aan zijn progressiviteit. Aan het blad werkten politiek verschillend georiënteerde katholieken mee en dat moet de clerus een doorn in het oog zijn geweest (Men vergelijkte het lot van het maandblad Te Elfder Ure). Gaandeweg is De Linie, die aanvankelijk zo rechts was, dat de naam van een van zijn voornaamste medewerkers niet ten onrechte in verband gebracht werd met de ontsnapping van een Nederlands SS'er naar Zuid-Amerika en dat Charles de Gevoelens die hem bij het af en toe kopen ervan overvielen, vergeleek met die bij het kopen van Volk en Vaderland in de oorlog, gaandeweg is dat zeer rechtse blad de taak gaan overnemen, die De Nieuwe Eeuw niet mocht voortzetten, het werd voortstrevend. Wie de laatste tijd de commentaren in De Linie heeft gevolgd, moet het duidelijk zijn geweest, dat het blad zich nimmer voetstoots conformeerde aan wat de KVP of de KAB nu wel zo graag zouden zien, het voerde een geheel zelfstandig beleid, dat met een kritische ondertoon leiding gaf aan wat er vooral in de kring van katholieke intellectuelen leefde. En zie, het heeft er alle schijn van, dat juist die onafhankelijke mening, die kritische instelling, dat niet zonder meer toejuichen van alles wat katholiek is, nu ook dit laatste katholieke opinieblad geveld heeft. Want het wil er bij ons niet in, dat katholieke intellectuelen (ook al is hun aantal dan percentsgewijze kleiner dan in het protestantse of buitenkerkelijke kamp), dat die grote katholieke kerk (die voor alles en nog wat geld blijkt te hebben, als het het heil van die kerk zelf maar ten goede komt), dat vooral ook het katholieke bedrijfsleven (dat met name het rechts-extremistische Elsevier zijn advertentiepenningen ook niet misgunt) die paar tienduizenden guldens niet op tafel zouden kunnen leggen, die het voortbestaan van De Linie zouden kunnen garanderen.

Het verdwijnen van dat laatste katholieke opinieblad is niet alleen

een verarming van het geestelijk leven in die kring, het is ook tekenend voor de mentaliteit van die katholieken die het geld hebben om dit progressief, kritisch, weinig conventioneel geluid te behouden. Over de geesteshouding van de zulken zijn wij nu weer iets minder gerust.

Het Amsterdams Studenten-corps heeft met een besluit van de ledenvergadering (135 voor, 85 tegen) de lichamelijke ontgroening afgeschaft. Dat besluit werd ongeveer gelijktijdig bekend met het verschijnen van ons vorig commentaar op de ontgroeningsperikelen, maar vooral op de achtergrond daarvan in het corps zelf. Dit besluit is in het algemeen goed ontvangen, waarbij men er zich evenwel onvoldoende rekenschap van gegeven heeft, dat in de vroegere reglementen ook al stond, dat lichamelijke geweld verboden was. Dat heeft de kwalijke praktijken van dit jaar — en van zovele voorgaande jaren — niet verhinderd. Het gaat ook niet zozeer om reglementen als wel om een mentaliteit en vooral ook om de mensen aan wie men de uitvoering van die reglementen toevertrouwt. Op die mentaliteit nu zijn wij nog steeds niet bijzonder gerust, als blijkt dat de twee studenten die voor de ergste schanddaden rechtstreeks verantwoordelijk waren, nog steeds als lid worden geaccepteerd (hoe wel bij voorbeeld de ledenraad van de ASVA (die nagenoeg alle studenten van de gemeentewerksiteit vertegenwoordigt) daartoe had opgewekt. Dit in tegenstelling tot — en wij citeren Vrij Nederland —:

„Wie wèl uit het corps gestoten werd was het lid P. Treumann, die de pers mededelingen had verstrekt: het corps treedt harder op tegen mensen die misstanden in de openbaarheid brengen dan tegen degenen die er zich aan schuldig maken. Treumann is lid van het dispuut Breero”, dat betrekkelijk veel joodse leden heeft, van wie er drie naar aanleiding van de kwestie al uit het corps waren gegaan. Twee andere leden van Breero zijn door het corps geschorst en kunnen pas weer in genade aangenomen worden na het schrijven van een opstel, dat zo

ongeveer een schuldbelijdenis moet zijn. Uiteraard zullen zij van die goedgunstige mogelijkheid geen gebruik maken en hebben zij — met enkele andere leden van Breero — besloten het corps te verlaten. De onfrisse lucht rondom het Amsterdamse corps is er naar onze mening niet op verbeterd, nu men op deze wijze met twee maten meet en bovendien uitgerekend tegen leden van een als nogal joods bekend staand dispuut gaat optreden.

Wij kunnen ons om deze — en trouwens ook wel om meer — redenen van harte aansluiten bij het krachtig protest dat de Democratisch-Socialistische Studentenvereniging Politeia (een van de verenigingen die wij in ons vorig nummer bedoelden) heeft laten horen, dat o.m. vaststelt:

„De gepleegde wandaden en gebezigde uitdrukkingen vormen een verbijzondering van de algemene mentaliteit, welke een gevolg is van de anachronistische, kwasi-hooghartige afsluiting van de maatschappij die vanaf de negentiende eeuw de bestaansredenen van de corporale lichamen heeft uit-gemaakt. Dat wat in de negentiende eeuw als begrijpelijk en passend stadsbegrip uitgelegd kon worden, thans onder de druk van een steeds meer privilegiën slechtende wereld naar een ronduit fascistische mentaliteit aan het groeien is, zal niemand verwonderen, die op de hoogte is van de rancunes, frustraties en ontstellende onwetendheid omtrent maatschappelijke processen, die tot het West-europese fascisme der dertiger jaren hebben geleid. Het is een onomstreden feit, dat in vele kringen in het huidige West-Europa, doch vooralsnog niet — aanwijsbaar — in de Nederlandse corpora, een groeiende fascistische mentaliteit (en meer dan dat!) heerst. (...) Wij roepen daarom al onze leden op, zich verre te houden van de corpora, zolang geen duidelijke garantie is verkregen voor een diepgaande democratisering van deze instituten.”

Een protest waar dachten wij ieder weldenkend mens zich in deze omstandigheden bij zou moeten aansluiten en dat dan ook zeker bij andere studentenverenigingen (De S.V.H.G. Socrates?) instemmig zal vinden.

Verlate Emmaüs-ganger

Wereld waardoor ik ging, wat hebt gij mij gelaten?
Waar heb ik naar gejaagd, in aldoor nauwer straten?
Geen ster in Bethlehem en ledig is de stal.
Wat bleef van alles mij dan edik en dan gal?
Eelt onder de voetzolen en mist over den weg.
Er dooit onnooz'le sneeuw nog voos en langzaam weg.
Weg van den legen stal, weg naar het lege graf —
Verdoolde Emmaüs-ganger, hoe vaak nog op en af?
Franciscus die de talen der vogelen verstaat —
Ik tuur op de schriften van 't menselijk gelaat.
Ik zoek de stem te horen die uit de sterren daalt,
De echo uit de bergen, die 't angstig dal herhaalt,
Het lied dat de verdoolde engel in 't duister zingt,
Dat nog een enkeling neuriet terwijl hij verder hinkt.

Antonie Donker

Uit: „Het Sterrenbeeld”, Van Loghum Slaterus

Verhouding tussen kerk en staat

nog altijd actueel probleem

Enige tijd geleden heeft het Italiaanse Hooggerechtshof een priester uit de omgeving van Napels vrijgesproken op een aanklacht voor overtreding van de kieswet. De pater had in 1959 een tweetal vrouwen de absolutie geweigerd omdat zij hem in de biecht bekend hadden van plan te zijn op een door de kerk verboden – de liberale – partij te stemmen. In eerste instantie was hij veroordeeld tot zes maanden gevangenisstraf, in hoger beroep sprak het gerechtshof hem vrij, waarna – in cassatie – het hooggerechtshof uiteindelijk besliste dat in een geval als dit de wet van de staat moest wijken voor het kannonieke recht.

Toen de Amerikaanse mevrouw Finkbine van de Zweedse autoriteiten toestemming kreeg aldaar haar zwangerschap te laten onderbreken noemde Radio Vaticaan dit een „ernstige misdaad” en de Osservatore Romano onderstreepte die uitspraak door de ingreep te vergelijken met de racistische massamoorden in het voormalige Derde Rijk. Hierop verklaarde een woordvoerder van de Zweedse (Lutherse) kerk de onderbreking in dit bijzondere geval volkomen gerechtvaardigd.

Tenslotte nog de uitspraak van het Amerikaanse Opperste Gerechtshof dat het in strijd is met de Amerikaanse grondwet, indien een der leerkrachten op een openbare school voorgaat in gebed.

We volstaan met deze kleine bloemlezing uit de dagbladen van de laatste maanden om de aandacht te vestigen op de verhouding tussen kerk en staat en de bemoeienissen van de kerk met het particuliere leven van hen die over belangrijke zaken andere meningen huldigen dan de kerk. Schokkend zijn ze – behalve voor de direct betrokkenen – niet, omdat de wereld van heden rijk is aan schokkender gebeurtenissen.

Maar in het tot eenheid groeiend Europa liggen Spanje en Portugal zwaar op de maag, terwijl men het in een Europese gemeenschap wel niet wenselijk zal achten als de verhouding tussen kerk en staat zo nauw getrokken wordt als in Italië.

De vraag dringt zich op of deze bemoeienissen van de kerk en uiteraard daarmee van het christendom geïnspireerd worden door het theocratische principe dat uit het Oude Testament aan het christendom meegegeven is. Immers in het boek Samuel wordt het verlangen der Israëlieten naar een koning als een howardij getekend. God leidde en richtte zijn volk zelf door middel van richters en profeten. In het verdere verloop der geschiedenis richt de ijver der profeten – de priesterstand laat zich veel van de koning welgevallen – zich bij voorkeur tegen het koninklijk gezag en tegen het binnendringen van andere godsdiensten. Maar in de eerste fase van het christendom is de vraag – onder de Joden – niet actueel, door de overheersing der Romeinen. Het evangelie legt Jezus de woorden in de mond dat men aan de keizer moet geven wat des keizers is en aan God wat van God is. In het begin van het boek der Handelingen zeggen de apostelen tegen een bevel van de Joodse overheid dat men God meer gehoorzaam moet zijn dan de mensen en met instemming worden de woorden van Gamaliël weergegeven dat het oordeel over andersdenkenden aan God moet worden overgelaten en de overheid niet moet ingrijpen. Min of meer in tegenstelling hiermee is de verheerlijking van de overheid in de Romeinenbrief (Romeinen 13) waarin degene die de overheid weerstaat God weerstaat en de overheid het zwaard niet tevergeefs draagt.

In wezen is de Theocratie (de Godsregering) verbonden aan het monotheïsme. Ook de Islam kent dit probleem; in de jonge staten zoals Pakistan en Indonesië worstelt men even hard om de wetgeving van de staat in overeenstemming te brengen met de voorschriften van de Koran, als het jonge christendom worstelde met de

praktische toepassing van het evangelie in staat en maatschappij.

Vaste eenheid

Om echter bij het christendom te blijven, hieraan is niet alleen het theocratische ideaal der Joodse profeten mee gegeven, maar ook de idee van de Romeinse staat, als de vaste eenheid die alles tot één organisme opvoert en over het geheel een enige macht uitoefent. De christenvervolgingen binnen het Romeinse Rijk waren minder het gevolg van het bestaan ener andere godsdienst binnen de veelheid van goden en religies, maar van de pretentie der christenen de enig ware godsdienst te hebben. Toen de keizer Constantijn in de vierde eeuw voor het christendom koos, deed hij niet anders dan zijn „heidense” voorgangers, alleen in omgekeerde richting. Hij wilde – een bisschop buiten de kerk – met behulp van het christendom, de eenheid van de staat – en van zijn troon – bevestigen. Zijn opvolgers hebben dit voltooid, zonder daarmee het imperium overigens te redden. Uiteraard ligt er een theoretisch verschil tussen de theocratie der oudheid en het Cesaropapisme der christelijke keizers en pausen maar voor de praktijk is dit van weinig belang.

Aan de val van Rome dankt men een belangrijk geschrift dat in de gehele periode der middeleeuwen dienst heeft gedaan in de strijd tussen Paus en keizer. De Civitate Dei (De Godsstaat) van Augustinus. In feite een verweer tegen het verwijt van de nog overgebleven niet-christenen in het Romeinse rijk dat de verovering van Rome door de Goden een gevolg was van het christendom. Augustinus betoogde dat Rome moest vallen om plaats te maken voor het volgende (het zesde) rijk, ter voorbereiding van het zevende rijk, de Godsstaat. Om dit zesde rijk ging het in de middeleeuwen. Moest het opperste gezag bij de paus of bij de keizer berusten? Bij het geestelijke of bij het wereldlijke gezag? In de twaalfde eeuw komen we bij Joachim van Fiore weer zulk een indeling tegen. In Joachims derde rijk – het pausdom was toen reeds in verval – zal de macht noch bij de paus, noch bij de keizer berusten, maar het gezag zal zo geestelijk zijn dat alleen de monniksorden hiervoor in aanmerking komen.

Bij Thomas van Aquino, in het midden der dertiende eeuw, komen we wel wat dichter bij de grond. De aanleiding tot zijn geschrift: De regimine principum, dat overigens door een zijner leerlingen werd voltooid, was de voortdurende strijd tussen de paus en de vorsten. Voor Thomas was de staat niet een voortbrengsel uit het rijk der duisternis, als de zonde niet in de wereld gekomen was zou de staat er toch zijn. De staat is nodig voor het welzijn der gemeenschap en kan geen leidende macht ontberen. Dit geldt dubbel nu de zonde er is. Maar de staat heeft haar doel niet in zichzelf doch in de bestemming van het individu. Die bestemming reikt echter boven het aardse uit zodat ter verwezenlijking een bovennatuurlijke macht nodig is. Er is slechts één macht die de mens tot zijn verheven bestemming kan voeren, dat is de kerk. De regels van de kerk moeten de aardse bestuurders van de kerk ontvangen en in de staat toepassen, waarbij de staat toch een eigen sfeer en een zelfstandige taak behoudt. Maar de staat blijft medewerker van de kerk.

Tol der reformatie

Na Thomas zijn het Marsiglio van Padua en Ockham die vooral de zelfstandigheid van de staat beklemtonen. Daarbij doen zij bewust afbreuk aan het gezag van de paus. Op hun theorieën bouwen de voorlopers van de reformatie voort, doch de reformatie is weer niet denkbaar zonder de ontwikkeling van de nationale staat. En met de reformatie komt het probleem van het pluralisme, van de vrijheid om binnen de gemeenschap een ander geloof, of geen geloof, aan te hangen. De reformatoren hebben hier genanceerd op geantwoord.

Luther verwierp de roomse opvatting dat de staat een plat-aardse onheilige macht is die eerst door de wijding der kerk tot betere doeleinden kan worden gebezigd. Maar de mens is een boos en zelfzuchtig schepsel geworden zodat de overheid een geheel zelfstandige, door God verordende macht is, geroepen om ook de dwaalleer te straffen. Er blijft een scherp onderscheid tussen de taak der kerk en die der overheid.

Luther was echter een zwak organisator en liet de organisatie van de kerk graag aan de landheer over. De Lutherse kerken zijn (Duitsland, de Scandinavische landen en Finland) staatskerken gebleven met een bestuurlijke inmenging van de overheid in de kerk en zo mogelijk een geestelijke bevoogding door de kerk van de overheid. Een bepaalde christelijke politiek met de bijbel als grondslag is niet typisch Luthers. Maar bij de vrede van Augsburg werd bepaald dat de onderdaan het geloof van zijn landheer had te belijden (rooms, luthers of calvinistisch) of anders het land uit moest gaan.

Bij Calvin hebben kerk en staat ook ieder een eigen taak, maar de kerk moet de overheid met de geest van Christus doordringen. De overheid moet niet alleen de moord en diefstal strafbaar stellen, maar ook afgoderij, ongeloof, godslastering etc. De organisatie der kerk begint bij Calvin echter van onder op, bij de gemeenten, is dus min of meer democratisch, waardoor de Calvinist zich beter in een democratie thuis kan voelen dan de rooms-katholiek en de Lutheraan. Ook laat hij ruimte open voor verzet tegen een overheid die niet naar de wil van God handelt. Dit tegenover Luthers onvoorwaardelijke gehoorzaamheid.

Calvinistische stempel

De Calvinistische opvatting heeft stellig een stempel gedrukt op de verhouding tussen kerk

(slot op pagina 5)

SLUIT U AAN BIJ HET CENTRUM VOOR HUM. VORMING!

Impressies van een muziekfestival

In juni heb ik in Bath een muziekfestival bijgewoond dat onder leiding stond van Yehudi Menuhin. Bath, een badplaats ongeveer 100 km ten N.W. van Londen en al vermaard in de Romeinse tijd, geniet vooral zijn bekendheid door de lauw-warme bronnen, die genezing brengen voor allerlei soorten van reumatiek. De stad, die in de achttiende eeuw haar grote ontplooiing kreeg, is riant gelegen in een ruime vallei met prachtig beboste heuvels en is beroemd om de vele halfcirkelvormige terrassen (crescents), die elk een gesloten geheel vormen van statige huizen, deels gebouwd tijdens de 18e eeuw in de z.g. Georgian-stijl. Men heeft in de latere jaren veel overblijfselen van oude Romeinse badgelegenheden gevonden, die men hier en daar heeft gerestaureerd, zodat men zich een vrij goede voorstelling kan maken hoe de baden er in de oudheid hebben uitgezien.

In het grote bassin van het Romeinse bad weerspiegelt zich de mooie kathedraal van Bath op feestelijke wijze en in die kerk had het grootste gedeelte van het muziekfestival plaats. Het geheel had een bijzondere bekooring, die nog verhoogd werd door de eenvoudige en bijzonder innemende wijze waarop Menuhin dit festival leidde. Hij doet dit nu al zes jaren, bijgestaan door het festival chamber-orchester uit Londen, dat ter gelegenheid van deze festiviteit meewerkt.

Doordat ik het voorrecht had ook verscheidene repetities te mogen bijwonen kreeg ik tevens een indruk hoe deze grote violist niet alleen een groot musicus is, maar vóór alles een grote persoonlijkheid. Bij hem niets van de „prima donna” of de „cher maître”. Op de meest eenvoudige manier staat hij tussen zijn collega's, aanwijzingen met de grootste bescheidenheid gevend en altijd er op bedacht het zijn collega's zo makkelijk mogelijk te maken, d.w.z. hij eist natuurlijk muzikaal wat hij meent dat geëist moet worden, maar de manier waarop hij dat vraagt is altijd die van mens tot mens. Geen wonder dat zijn medewerkers hem aanbidden, zonder dat dat ooit gebeurt op een vervelende manier. Iedereen noemt hem bij de naam en toch is er nooit teveel familiariteit. Liever komt hij zelf, als dat zo uitkomt, bij een repetitie twee keer op een middag terug dan dat hij een gedeelte van zijn spelers die niet direct aan de beurt van spelen zijn, langer laat wachten dan strikt noodzakelijk is.

Zoals vaak gebruikelijk is op een festival krijgt men er ook dingen te horen die elders zelden of nooit uitgevoerd worden. Het eigenaardige hierbij is, dat er toch in de loop der eeuwen zo iets is geweest als een soort van zuivering van de muziek door de hoorders. Want de stukken die men praktisch nooit hoort en die nu werden uitgevoerd gaven toch m.i. wel de indruk, dat zij niet tot het belangrijkste behoorden wat de componisten geschreven hadden. Dit was onder andere het geval op de eerste Schubert-avond, waar men een concert van Schubert hoorde voor fluit, alt, cello en gitaar, prachtig uitgevoerd door de fluitiste Elaine Shaffer, die hier in Holland geloof ik niet bekend is. Een mooi, jong en fris werk, maar waarvan men nu niet het gevoel had dat men het nog eens vaker zou willen horen. Interessant was ook de arpeggione sonate voor cello en piano (een arpeggione is een bepaald soort cello met zes snaren die in het begin van de 19e eeuw korte tijd bespeeld werd) en nog enige andere Schubertstukken.

Betoverend spel

Schitterend in elk opzicht was echter de tweede avond, waar o.a. een concerto grosso van

Yehudi Menuhin

Händel werd uitgevoerd, met Menuhin als solist. De betovering van zijn spel inspireerde zijn medespelers tot het beste wat zij te geven hadden.

Wij kregen een prachtig fluitconcert van Mozart te horen, weer gespeeld door de reeds genoemde fluitiste. Daarna een Cantate van Bach en tenslotte een Te Deum van Kodaly, gedirigeerd door een heel jonge uit Hongarije gevluchte musicus, een leerling van de nog levende componist.

Het merkwaardige was dat er na afloop eigenlijk niet geklapt mocht worden omdat de uitvoering in een kerk plaats had, maar dit scheen sommige aanwezigen niet te bevallen. Ik zag althans één van de gasten uit het gezelschap van prinses Margaret (die verscheidene concerten meemaakte) en van de bisschop van Bath – de laatste koket gekleed in een paars jacquet met korte kniebroek, waaronder zijn wit gekooste benen prachtig uitkwamen – de rector van de abbey iets toefluisteren, waarop deze vlug opstond en vanaf het podium tot het publiek zei, dat het wel geen gewoonte was om in een kerk te klappen maar dat er maar twee manieren waren om hulde te brengen aan de prachtige uitvoering, dat was in de eerste plaats om halleluja te zingen en in de tweede plaats om te klappen. Hij meende echter dat, als hij zijn publiek eens goed aankeek, er weinig mensen waren die bereid zouden zijn een halleluja te gaan zingen, zodat hij permissie gaf te applaudisseren. Hierop volgde een stormachtig applaus van vreugde en bewondering voor het gehoorde en ik heb mij toen wel even afgevraagd of een dergelijke soepele aanpassing aan de gevoelens van het publiek ook in een kerk bij ons mogelijk zou zijn geweest.

Dat de oude dirigent Pierre Monteux, die hier onlangs in het Concertgebouw zo'n prachtige uitvoering heeft gegeven van Beethoven's Pastorale en het Violonconcert, ook in Bath een enthousiast gehoor had wil iedereen wel van mij aannemen, dit temeer waar de zeldzaam bezieldende wijze waarop Menuhin het beroemde concert speelde, vooral in het middendeel van een dusdanige innigheid was als ik het zelden heb gehoord.

Menuhins zuster, Hephzibah, gaf de volgende dag een sonate-middag met haar broer, waarbij behalve Bach en Beethoven ook een sonate van de Engelse componist Walton ten gehore werd gebracht. Het is nog altijd charmant dit uitzonderlijke kunstenaarspaar, broer en zuster, samen te horen. Walton, een van de moderne Engelse componisten, is een lieveling van het Engelse muziekpubliek, maar ik zou mij persoonlijk liever van een oordeel willen onthouden.

Beroemde Française

Een evenement vond ik bepaald de aanwezigheid van de beroemde Franse musicienne Nadia Boulanger, die zoveel moderne componisten heeft gevormd. Haar verschijning, een heel oude dame, heel bescheiden en eenvoudig, riep bij mij onmiddellijk associaties op met Madame Curie, die ik meer dan dertig jaar geleden ter

gelegenheid van het vijftigjarig doctorschap van onze grote Nederlandse physicus Lorentz meemaakte. Ook zij (weliswaar kleiner van gestalte dan Madame Boulanger) was even bescheiden, haast op het verlegene af in haar optreden.

Nadia Boulanger had een groep Franse musici meegebracht, zangers, een cellist, een pianist en een violist, die achtereenvolgens composities van Monteverdi, Rameau, Schütz en Purcell onder haar leiding ten gehore brachten. Maar het pièce de résistance van die middag was een hulde die zij bracht aan haar vroegere leerling, de onlangs gestorven Amerikaanse componist Theodore Chanler, die geïnspireerd door grafschriften van de Engelse dichter Walter de la Mare hierbij muziek heeft gecomponeerd, die mij zomin als de meeste mensen kon bekoren.

Het derde bijzondere van dit muziekfestival was wel het optreden van het Moskouse Kamorkest onder leiding van Rudolph Barshai. In tegenstelling tot een podium dat anders gevuld is met stoelen voor de musici stonden er dit keer slechts vier stoelen op het podium, zodat ik dacht dat het kamermuziekgezelschap slechts uit vier personen zou bestaan. Maar toen kwam de verrassing: een goede twintig musici, allen keurig in rok met witte das, kwamen tevoorschijn met in hun midden een jonge vrouw, die de indruk van een prima donna maakte, de geheel in het wit geklede celliste. Slechts zij en haar drie cello-confraters ging zitten en het hele orkest bleef verder staan.

Maar zelden heb ik een mooier geheel gehoord dan wat deze Russen ten gehore brachten. Een symphonie van Mozart, een concert voor hobo en viool van Bach en een concerto grosso van Vivaldi, het was alles even prachtig. Voor het eerst (maar dat ligt natuurlijk aan mij) heb ik echt genoten van Bartók, van wie een divertimento alleen voor strijkers werd gespeeld. Bij een volgende gelegenheid speelde dit kamorkest samen met het festivalorkest een concert voor twee strijkorkesten van Tippett, ook een van de geliefde moderne Engelse componisten, dat meestelijk klonk. Men kan zich er misschien een voorstelling van maken dat het geen eenvoudige zaak was de goede aansluiting tussen deze beide orkesten te krijgen, daar de Russen alleen maar Russisch spraken, gekruid met een enkel woord Duits, en de Engelsen nu eenmaal voor het merendeel alleen maar Engels kennen en zeker geen Russisch. Behalve dan Menuhin die naar ik meen vlot Russisch spreekt, gezien zijn afkomst.

„Verzustering”

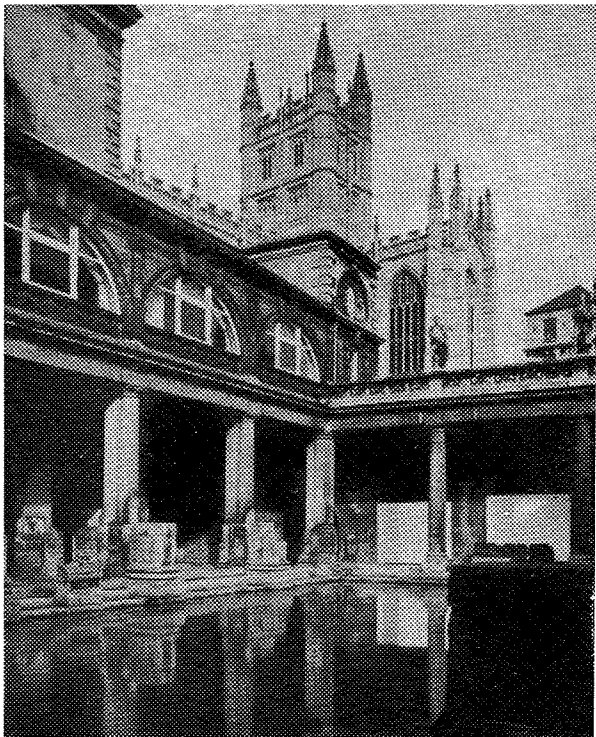
Dat neemt niet weg dat er toch een algehele verbroedering en verzustering was, want er werd af en toe samen gesoupeerd in een van de aardigste, niet goedkope artistieke gelegenheden in Bath en zo nu en dan omhelsden de twee vrouwelijke cellisten elkander in vervoering.

Als ik nu de Engelsen, die tenslotte dit festival georganiseerd hebben, recht laat wedervaren, dan moet ik ook nog een derde componist noemen, Arnold Malcolm van wie op de laatste middag vóór de sluiting een concert voor twee violen werd gespeeld dat een groot succes was, waarmee ook dit keer uw verslaggeefster kon instemmen.

Behalve in Bath werden ook uitvoeringen gegeven in de kerk in Bristol, een van de verrukkelijkste avonden, omdat daar het strijksxtet van Brahms, dat men zelden te horen krijgt, prachtig werd uitgevoerd en het beroemde octet van Schubert. Een heerlijke avond die men niet gauw zal vergeten.

Na afloop waren vele deelnemers van het festival geïnviteerd in een prachtig oud landhuis buiten Bristol, waar de buitenlander weer eens de gelegenheid kreeg kennis te maken met de grote stijl die de Engelse landadel van tijd tot tijd nog steeds opbrengt. Een prachtig oud huis uit de 16e eeuw, mooie schilderijen, de prach-

(slot op pagina 5)

Het grote Romeinse Bad met de Abbey (kathedraal) op de achtergrond

(slot van pagina 4)

tigste bloemdecoraties, iets waarin de Engelsen toch zo groot zijn, en helaas veel regen, zodat alles zich binnenshuis moest afspelen. En laat men niet al te veel kwaad spreken van de Engelse keuken, want wat hier werd geserveerd kon een vergelijkend weerstaan met het beste voedsel op het continent.

Behalve in Bristol vond ook in de kathedraal van Wells een concert plaats. Deze kathedraal is zeker de mooiste van de drie kerken waar gemusiceerd werd, al was de muziek die middag voor mijn smaak niet de best gekozen. Een mis van Strawinski, met ontzettend veel spektakel, en een oratorium „Jephtha” van Carissimi, een 17e eeuwse Italiaan, matig gezongen, speciaal wat de solisten betrof. Maar het hoogtepunt van de avond was hier een minder bekend vioolconcert van Mozart en dan heeft men verder niets meer te wensen, vooral als het door Menuhin wordt gespeeld.

Typisch Engelse sfeer

Wat ik u hier heb verteld mag vooral niet de pretentie hebben van een werkelijke muziekkritiek. Het wil niets anders wezen dan een opwekking voor wie van goede muziek houdt, ook eens in Engeland zo'n festival te gaan bijwonen. Nu was ik zonder twijfel de enige buitenlandse toehoorder. De Engelsen zijn grappige mensen, ik houd van ze. Ze denken er niet over reclame te maken voor dit festival. Alle hotels zijn toch al overvol en het geheel komt naar het schijnt best uit. Maar wie eens ondergedompeld wil zijn in die typisch Engelse sfeer met alles wat daarbij hoort aan vriendelijkheid, hoffelijkheid, het vasthouden aan oude tradities en het openstaan voor oprecht eenvoudig kunstenaarschap, die kan ik aanraden eens deze kant uit te reizen om dan behalve Bath, ook nog meer te zien van die kleine Engelse steden die bijna alle de moeite waard zijn en die veel te weinig door buitenlanders worden bereisd. *H. A. P.-S.*

(slot van pagina 1)

banning van de vrees door al die middelen en mogelijkheden te benutten, die op het congres te Oslo door de humanistische internationale aan de orde gesteld zijn en die in het nummer van dit blad van 4 augustus zijn afgedrukt.

De gebeurtenissen van de laatste weken kunnen slechts een aansporing zijn ons daar intensief mee bezig te houden en in deze geest werkzaam te zijn, waar we kunnen. *K. P.*

Stijlmijmerij

De maandenlange afwezigheid van deze rubriek is niet onopgemerkt gebleven. Hevige protesten zijn er bij de redactie van „Mens en Wereld” binnengekomen, zo in de geest van: „Waarom schrijft Styliet niet meer in ons blad? Laat hem onmiddellijk weer toe, anders kunt u mij wel schrappen als abonnee!” En bij het Centraal Bureau in Utrecht het zelfde liedje: „Geen Styliet meer, dan ik ook geen lid meer van het H.V.” Er werden zelfs protestdemonstraties gehouden op de Oude Gracht, waarbij men spanndoeken meedroeg met: „Wat Gaitskell is voor de Daily Herald, Is Styliet voor Mens en Wereld” en „Weg met Van der Vliet, Wij stemmen op Styliet!”

Ik zat er echt een beetje mee in, zoveel medeleven had ik niet verwacht. Nu zwijg ik nog van de bloemen en de fruitmanden, die ik in grote hoeveelheden van de lezers mocht ontvangen. Had ik dan toch niet voor niets gemijmerd? Werd ik werkelijk gelezen? Bestaat er inderdaad behoefte aan sfeer, aan stijl, aan contact, aan al die zaken, waarover ik in de loop der tijden heb geschreven? Het was haast niet te geloven. Langer dan een jaar probeer ik nu al in deze rubriek bootjes los te maken en knuppels in hoenderhokken te smijten. Maar niemand in het H.V. die er ooit op heeft gereageerd. Geen protest, geen instemming, niets! En nu dit... ik ben er nog kapot van... snik... snok... Maar mag ik ook nog even ernstig zijn? Inderdaad wou ik stoppen met de Stijlmijmerijen. Als nooit eens iemand goedkeurend over je bol

Rijke verscheidenheid in Rekenschap

Het septembernummer van de 9e jaargang van *Rekenschap* opent met een uitvoerige nabeschouwing van het internationale humanistische congres, gehouden in Oslo, van de hand van dr. Kwee Swan Liat, waarin de hoofdthema's van de besprekingen beschouwd worden in het licht van de groei van het humanisme.

Dr. H. J. Roethof schrijft, in een eenvoudige dialoogvorm waarin een humanist en een scepticus spreken over de problemen, die rijzen bij de verwezenlijking van de mensenrechten. De lezer komt onder de indruk van de kennis en de veelzijdigheid van de schrijver, maar m.i. wordt er zoveel ter sprake gebracht in de dialoog, dat de helderheid wel eens te kort is gekomen. In ieder geval stimuleert het artikel tot eigen studie. Prof. H. Freudenthal leverde een origineel artikel over Amerika, geschreven na een langdurige reis in de V.S. Het lichtvoetige stuk misstaat niet temidden van de zware kost, die Rekenschap meestal biedt. H. Bonger verdedigt zich tegen de aanval van Prof. Libbe van der Wal, gericht op de wijze waarop Bonger over verhouding gelovigen-humanisten te Nijmegen sprak. Het artikel heet *Afscheid van nutteloos debat*.

Dr. D. J. Jongmans wijdt een uitvoerige en grondige beschouwing aan het nieuwste boek van Sierksma: *Een nieuwe hemel en een nieuwe aarde*. Ondanks grote waardering voor vele elementen van het boek is de kritiek niet mals. „S. hangt zijn constructies op aan enkele gratuite beweringen” schrijft de criticus. Vooral zijn parallelle behandeling van primitieve godsdiensten en het christelijk geloof is te gemakkelijk gebeurd. P. Krug bespreekt, zeer lovend, het boek van Klaus Mehnert *De Russen* (Ndl. vertaling van Dr. J. Kuypers) en daarna volgt een kundige bespreking – kritisch en refererend – van *The humanist frame*, een bundel opstellen over aspecten van het humanisme. Uitgegeven door Julian Huxley. Een overzicht *Uit de tijdschriften* sluit dit gevarieerde nummer. Het is verheugend, dat Rekenschap een gestadige groei vertoont wat betreft het aantal abonnees. *B.*

strijkt of met je op de vuist wil, dan gaat de aardigheid er af. Maar nu wilde het toeval, dat ik aanwezig mocht zijn op de Randenbroek-conferentie van onze Amsterdamse gemeenschappen. Dit is een bijeenkomst met alle functionarissen, die voor de sfeer en de gezelligheid op het landgoed Randenbroek te Amersfoort wordt gehouden (dit jaar voor de tweede keer) en die dient om bepaalde vraagstukken eens met elkaar onder de loupe te nemen. De besprekingen vinden zowel gemeenschappelijk als in groepsverband plaats en tussen de bedrijven door is er nog ruimte voor een stukje muziek, een praatje, een kop koffie en een gezamenlijke maaltijd. En daar vond ik nu wat ik al die tijd had gezocht: sfeer, stijl, gezelligheid, contact en bovenal... een algemeen gevoel van onbehagen ten opzichte van – laat ik het zo maar noemen – het klimaat in het H.V.

Deden mij de positieve factoren al deugd, de gevoelens van onbehagelijkheid verheugden mij nog veel meer. Dus toch medestanders? Dan ook doorgaan met mijmeren. En hopelijk nu met wat meer reacties van uw kant, waarde lezers! *Styliet*

P.S. Dat klimaat, daar kom ik natuurlijk op terug. Evenals op de Randenbroek-conferentie zelf, waar menig goede tip en waardevol advies werd gegeven.

(slot van pagina 3)

en staat in Nederland. Reeds tijdens de opstand tegen Spanje werd de overheid tot een keuze gedwongen in de strijd tussen Remonstranten en Contra-Remonstranten. De Nederlandse Geloofsbelijdenis; uit die tijd, bevat een artikel (36) waarvan de laatste alinea luidt dat het de taak der overheid is „om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valse godsdienst en het rijk van de antichrist te gronde te werpen”. In de praktijk is het zover nooit gekomen, al bleven tot het einde der 18e eeuw, roomsen, remonstranten, luthersen en doopsgezinden min of meer als buitenbeentjes. De hervormde kerk bleef de geprivilegeerde kerk. De gereformeerde kerken, ontstaan in de vorige eeuw, hebben artikel 36 uit de geloofsbelijdenis geschrapt. Niet uit hoofde ener tolerantere opvatting, maar als gevolg van de strijd in de jaren dertig der vorige eeuw, bekend als de Afscheiding. Vrees voor inmenging van de overheid, heeft hen ook weigerachtig gehouden voor subsidie op predikantstractementen, al is er nu een kentering ten opzichte van de subsidie bij de bouw van nieuwe kerken.

Liberalisme en christelijk modernisme hebben tenslotte de bemoeienis van de kerk met de overheid en de taak van de overheid met de kerk teruggedrongen tot een wettelijke regeling, die niet veel verschilt van de wet op vereniging en vergadering, beide uit de vorige eeuw.

Van een scheiding tussen kerk en staat kan men hier te lande niet spreken. In Frankrijk kwam deze tot stand in 1905, wat de macht van Rome er eerder nog door versterkte, omdat de staat geen medezeggenschap meer had in het benoemen der nieuwe bisschoppen. In Amerika is men wel trots op deze scheiding, maar zoals boven blijkt, blijven er steeds problemen. Bovendien is de wetgeving in de verschillende staten daar ook weer verschillend ten aanzien van verschillende gunsten aan de kerk.

Dat de kerk in de democratische gemeenschappen tolerant is komt eerder door de democratie dan door de kerk. Uiteraard zijn er christenen die van nature en uit principe tolerant zijn, maar de tolerantie wordt in hoofdzaak bepaald door de hoeveelheid en de kracht dergenen die de vrijheid van overtuiging aanhangen. Bij kerkvaders en reformatoren, staat de „Ere Gods”, ook in het staatsbestuur voorop. Wie onder christenen anders dacht (Castellio, Coonhert) kwam al spoedig onder het odium van ketterij. *M. v. d. B.*

De macht van het koningschap

Na de middeleeuwen, vanaf de Renaissancetijd, ging de monarchale macht in bijna ieder deel van West-Europa groeien, hetgeen in sterke mate de politieke theorie influenceerde. De staatkundige structuur en de politieke theorie weerspiegelden de structuurverandering der Europese maatschappij in die tijden. Beschouwingen met betrekking tot de politieke theorieën in het tijdperk der monarchale macht, die hier volgen, hebben wij geëxcerpeerd uit het standaardwerk van George Sabine „A history of political theory”. De middeleeuwse maatschappij was, zoals wij in een vorig artikel uiteen hebben gezet, plaatselijk georganiseerd, hetgeen voortvloeyde uit de beperkte verkeersmiddelen. Een groot politiek territorium was niet anders bestuurbaar dan door een soort federalisme, dat aan de lokale eenheden een grote mate van onafhankelijkheid liet. In de zestiende eeuw verschenen de „merchant adventurers” (kooplieden-avonturiers) en de entrepreneurs. Deze laatste zijn de ondernemers van de kapitalistisch georganiseerde huisindustrie die veelal voor de export werkte. We zijn in de tijd van de ontdekking van Amerika en van de zeeweg naar Indië, in de tijd van het opkomende kapitalisme met zijn handelaars, ondernemers en bankiers, in de tijd waarin een nieuwe klasse naar voren trad met eigen behoeften en belangen. Deze belangen waren: veiligheid over grote gebieden en opruiming van plaatselijke afbakeningen. De nieuwe klasse was derhalve geporteerd voor een krachtig centraal bestuur, hetgeen resulteerde in haar politieke bondgenootschap met de koning. Zij was de natuurlijke vijand van de adel, die op plaatselijke afbakeningen was afgestemd.

Machiavelli

In het begin van de zestiende eeuw werd de absolute monarchie het heersende type van bestuur in West Europa. Deze evolutie bracht een gelijkwaardige verandering in de politieke theorie. De grote exponent daarvan is de Italiaan Machiavelli. Hem komt de eer toe, dat hij scherper dan wie ook de richting der politieke ontwikkeling heeft ingezien. In Italië was het nieuwe commerciële en industriële systeem buitengewoon destructief voor de oude instituten, maar de constructieve krachten waren door de politieke situatie erg laat. Ten tijde van Machiavelli was Italië verdeeld tussen vijf grotere staten: het koninkrijk Napels, het hertogdom Milaan, de republiek Venetië, de republiek Florence en de Pauselijke staat.

Machiavelli schreef aan de kerk en de paus de vertraagde politieke ontwikkeling in Italië toe. De paus was te zwak om Italië zelf tot eenheid te brengen en sterk genoeg om dit aan een andere heerser te beletten. Hij verweet de kerk dat zij het land verdeeld hield. Het intellectueel en artistiek briljante Italië was aan politieke corruptie en morele degradatie ten prooi. Het was „de eeuw van bastaards en avonturiers”, van het meest brutale egoïsme. Dit universele egoïsme heeft mede in „De Vorst”, het bekende werk van Machiavelli, zijn weerslag gevonden.

Hervorming

Anabaptisme en boerenopstanden waren gehaat door de opkomende bourgeoisie van de zestiende eeuw omdat zij de maatschappelijke orde verstoorden. Zij werden met grote wreedheid onderdrukt, hetgeen de goedkeuring had van zowel Luther als Calvijn. De monarchie had de steun van de opkomende burgerklasse en daardoor werden de godsdienstige hervormers als het ware in de armen der vorsten geworpen. Het monarchale staatsbestuur, dat reeds gedragen werd door economische krachten, kreeg nog de steun van de Hervorming.

Het meest omstreden punt in de politieke filosofie werd of de onderdanen tegen hun vorst in opstand mogen komen om geloofsredenen of dat

zij passieve gehoorzaamheid verschuldigd zijn. De laatstgenoemde opvatting werd tot de theorie van het goddelijk koningschap, de eerstgenoemde tot de conceptie van de volkssouvereiniteit. Deze theorieën begonnen hun historie in de Franse burgeroorlogen van de zestiende eeuw.

Het was de grote zwakheid van de Hugenoten, dat zij in het algemeen aan de kant van de lokale privileges stonden en tegen de koning gericht waren. Immers de politieke evolutie ging, ondanks de persoonlijke zwakheden van koningen, in de richting van een versterking van de kroon. Aan het einde van de zestiende eeuw werd een effectief centralisme mogelijk onder de heersende theorie van het koninklijk absolutisme.

Hobbes

De economische structuur is die van het vroegkapitalisme met zijn huisindustrie en manufactuur, terwijl de erbij behorende economische politiek is die van het Mercantilisme. Mercantilisme kan worden gedefinieerd als staatsbemoeiing met de volkswelvaart. Voorwaarde voor het Mercantilisme is de nationale staat met sterk gezag van de vorst.

In de Middeleeuwse stad regelde de stads-overheid de produktie, maar zij liet de reglementering vaak over aan de desbetreffende gilden, terwijl ook wel de tussenvorm voorkwam dat de stedelijke overheid reglementeerde en de gilden toezicht hielden op de naleving der uitgevaardigde reglementen. Bij de nationale staat gaat de regeling van het bedrijfsleven over van de stadsoverheid op de landsoverheid. De Mercantilistische bedrijfsregeling van de nationale staat heeft zich ontwikkeld uit de stadsregeling van de feodale staat.

De nieuwe tijd was ingezet met de grote ontdekkingsreizen, die nieuwe gebieden, de zogenaamde koloniale gebieden, openlegden. Deze gingen het voornaamste object vormen van de Mercantilistische politiek, welke ten uitvoer werd gelegd door geotroyeerde handelscompagnieën. De exploitatie der koloniale gebieden is in de volgende eeuwen de grondslag van de welvaart der Europese staten, de uiteindelijke basis van de burgerlijke maatschappij. Engeland was de grootste mogendheid in deze ontwikkeling en in het zeventiende-eeuwse Engeland werd de politiek-staatkundige theorie van het absolutisme, dat dit alles omvatte, op de meest extreme wijze geformuleerd, namelijk door Hobbes in zijn „Leviathan”.

De staat is een Leviathan, het grote beest, dat echter nuttig en noodzakelijk is voor de particuliere veiligheid en het particuliere voordeel. Zonder de absolute macht van de staat zouden de mensen elkaar als wolven verscheuren. Hobbes beoogde met zijn analyse aan te tonen dat een gemeenschap een zuivere fictie is, dat zij geen existentie heeft behalve in de samenwerking van haar leden, dat deze samenwerking altijd berust op de voordelen die de leden er individueel van plukken, en dat het slechts een gemeenschap wordt omdat enig individu in staat is een soevereine macht uit te oefenen. Op deze analyse had Hobbes zijn conclusie gebaseerd dat onderwerping onvermijdelijk is in iedere vorm van staatsbestuur.

Locke

Locke verzette zich tegen de beschrijving van het „homo homini lupus” (de mens is voor de mens een wolf), en karakteriseerde de natuurstoestand tussen mensen als één van vrede, goodwill en wederzijdse bijstand. Het natuurrecht verschaft volgens hem een complete uitrusting van menselijke rechten en plichten. Het defect van de natuurstoestand is alleen dat zij geen organisatie, magistraten, wet en straffen heeft.

Tegen Hobbes voerde Locke aan, dat morele

Lezingen voor de radio

Zo. 18 nov. VARA 9.45 uur: G. Stuiveling:
„Uit humanistisch oogpunt”.

Zo. 25 nov. VARA 9.45 uur: J. H. P. Colpa:
„Kind en levensovertuiging”.

Zo. 2 dec. VARA 9.45 uur: J. P. van Praag:
„Sinterklaas en het Humanisme”.

rechten en plichten inhaerent zijn aan de mens, dat de moraliteit de wet maakt en niet omgekeerd de wet de moraliteit, en dat het staatsbestuur tot effect moet brengen wat natuurlijk recht is. Locke's theorie steunde geheel op de explicatie van wat verstaan moet worden onder het natuurrecht (in de eerste plaats het eigendomsrecht). Gemeenschap en regering bestaan volgens hem in hoofdzaak om dit recht te beschermen. Maar met al haar sociale implicaties is deze theorie even egoïstisch als die van Hobbes. Hobbes werkte met de zelfhandhaving, Locke met „pleasure and pain”. Maar bij beiden gaat het om het individuele eigenbelang. De publieke macht dient volgens Locke om het individuele eigendomsrecht te beschermen. Zulk een macht kan alleen ontstaan door de overeenstemming van de individuele individuen.

Conclusie

Het komt ons voor dat de theorie van Hobbes, die in 1651 verscheen, het hoogtepunt vormt der fase van het vorstelijk absolutisme en dat de beschouwing van Locke, welke in 1690 werd gepubliceerd, reeds vooruitwijst naar een nieuwe ontwikkeling, namelijk die waarin de individuen zich gaan keren tegen de vorst en zijn hof, die zij als een belemmering van hun vrijheid en hun belangen gaan voelen. De filosofie van Locke werd de fundering voor de Verlichting en culmineerde in de Franse revolutie van 1789, alsmede in de vrijheidsstrijd van de Amerikaanse kolonieën.

In de negentiende en twintigste eeuw gaat het vorstelijk absolutisme volkomen te gronde. Anders dan in de zestiende eeuw gaat de politieke evolutie, ondanks de goede eigenschappen van bepaalde koningen, in deze eeuwen in de richting van een vernietiging van de kroon.

Jac de Roy

Mens en Wereld

verschijnt om de veertien dagen

Hoofdredacteur: P. W. van der Vliet

Redactieraad: Mr. H. Singer-Dekker,
dr. H. Bongers, prof. dr. J. C. Brandt-Corstius,
R. de la Rie, mr. dr. H. J. Roethof,
H. A. Scheltes,

Redactiesecretaris:

H. P. Danz, Schieweg 87c, Rotterdam 4,
telefoon 80641

Administratie, abonnementen en advertenties

Oudegracht 152, Utrecht,
telefoon 10163; postgiro 304960 t.n.v.

Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag

Kleine advertenties f 0,20 per woord

Abonnementsprijs voor leden van humanistische organisaties f 5,— per jaar, voor niet-leden f 7,50 buitenland f 8,—; losse nummers f 0,30.

Humanistisch vormingsonderwijs wat wil het zijn?

Wat is geboren worden, waarom is er verdriet, wat is dood-zijn, wie en waar is God, waarom is er zo vaak oorlog, wat betekent bidden, wat is een mens, ben ik alleen, mag ik een ander pesten, ben ik verantwoordelijk voor een ander, mag ik doden in een oorlog, waarom zijn mijn ouders het niet met mij eens, wie ben ik?

Vragen, en nog eens vragen. Lijkt het een vreemd ratjetoe? Het is slechts een klein deel van de vele vragen die ieder kind en iedere jonge mens in hun groei naar een volwassen-mens-zijn zich stellen. Vragen waarop zij niet alleen zich zelf, maar ook hun ouders en andere opvoeders om antwoord vragen. Omdat de opgroeiende mens vraagt, zijn de ouderen verplicht te antwoorden, en dan zó, dat de jeugd een verdere groei naar volwassenheid mogelijk gemaakt wordt, en zelfs weer nieuwe vragen kan ontdekken.

De nieuwe wet op het voortgezet onderwijs zal straks op alle scholen voor dergelijk onderwijs, zoals b.v. onze huidige ULO en HBS, landbouwschool en HTS, de mogelijkheid bieden leerlingen deel te laten hebben aan het humanistisch vormingsonderwijs, mits hun ouders dat wensen. Mede daartoe werd onlangs door het Humanistisch Verbond opgericht het Centrum voor Humanistische Vorming. Het is dus begrijpelijk dat „Socrates”, de stichting die zich bezig houdt met de wetenschappelijke en culturele kanten van het humanisme, het „Humanistisch vormingsonderwijs in schoolverband” gekozen heeft als onderwerp voor de najaarslanddag 1962. Dit verslag poogt u een indruk van die dag te geven.

Op zondag 28 oktober j.l. zijn, ondanks typisch Hollands nat herfstweer, ongeveer 70 deelnemers naar het conferentie-oord „De Tempel” (what's in a name?) bij Rotterdam gekomen, om daar te luisteren naar een inleiding, en daarover samen van gedachten te wisselen.

Dr. L. van Gelder, lid van de sociaal-pedagogische sectie van „Socrates”, — welke sectie reeds vrij veel voorbereidend studiewerk met betrekking tot het vormingsonderwijs verrichtte —, en tevens directeur van het Pedagogisch Centrum van de Nederlandse Onderwijzersvereniging, evenals secretaris van de Werkgroep voor humanisme en opvoeding van de International Humanist and Ethical Union, begon zijn even knappe als boeiende inleiding met het schetsen van de altijd weer vragende jonge mens. De jeugd stelt vragen ook op levensbeschouwelijk terrein, waarvan u enkele voorbeelden in het begin van dit artikel las; het kleine kind vraagt reeds over leven en dood, oudere kinderen hebben ook vragen over de eigen levenssituatie van ieder mens, in hun zoeken naar een persoonlijke levenshouding.

Kunnen wij ouderen de jeugd helpen bij hun groei naar volwassen-zijn, naar een in vrijheid geestelijk zelfstandig worden? Deze groei vindt tegenwoordig plaats in een verwarde wereld, in een tijd waarin dat volwassen-worden, waarin het leren omgaan met anderen, een steeds gecompliceerder voorbereiding vragen. Ons opvoeden kan en mag niet meer (maar ook niet minder!) zijn, dan de mogelijkheid geven volwassen te worden, in ieder opzicht. Voor een dergelijk opvoeden op het gebied van de levensbeschouwelijke problematiek biedt naast het gezin, de school een concrete mogelijkheid grote groepen niet-kerkelijke opgroeiende mensen die hulp te geven, waarom zij en hun ouders al lang vragen.

Wat kan nu een dergelijke hulp inhouden, wat kan en moet humanistisch vormingsonderwijs zijn, en wat niet?

Wanneer wij het humanisme slechts zien als een theoretisch, filosofisch denksysteem over de mens, zijn bestaan, zijn gedrag en zijn onderlinge verhoudingen, dan kan humanistisch vormingsonderwijs ook slechts zijn een doorgeven en overdragen van kennis. Dat kan zowel kennis zijn over het humanisme, als hoe andere belangrijke levensbeschouwelijke stromingen, zoals het christendom,

het boeddhisme, de islam, denken over dergelijke problemen. Een volstaan met zo'n kennisoverdracht, met alle gevaren van het aankweken van leerstelligheid en het opkweken van „humanistjes”, past wonderwel in het traditionele ouderwetse onderwijssysteem. Dan worden feitelijke kennis en het kunnen opdreunen van gehele bladzijden uit een leerboek belangrijker geacht dan enige mate van levenskunst, belangrijker dan een zo volwaardig mogelijk (mede-)mens zijn.

Het humanisme is echter ook en vooral een praktische levenshouding, een wijze van zich gedragen en zich verhouden tot de andere mensen en tot de wereld. Maar op deze basis kan humanistisch vormingsonderwijs geen kwestie zijn van intellectuele theorieën. Dan kan het wel die verhoudingen en situaties scheppen waarin de deelnemers aan dat onderwijs hun eigen gedragspatroon, hun eigen levenssituatie in hun groep kunnen beleven; dan kan het omstandigheden bieden waarbij zij kunnen ervaren dat zij, en hoe zij, als mensen op elkaar betrokken zijn. Een dergelijk vormingsonderwijs vereist een nieuwe methodiek, waarin men de jonge mens, met zijn eigen problematiek, erkent, en tracht hem in een serieuze verhouding volwassen-jongere, als gesprekspartner te ontmoeten.

Onderwijs dat aldus meer gericht is op het zelfdenken, dan op het louter overnemen van een vaak overladen hoeveelheid feitenkennis, zal steeds meer op ieder vakgebied feitenkennis, zal steeds meer gaan vervangen. Kennisoverdracht alleen immers is vrij zinloos, doch feitenkennis kan wel mede noodzakelijk zijn om tot een activiteit-vergende vorming te komen. Beiden, informatie en vorming, zullen ieder hun eigen methoden eisen, en tevens afgesteld dienen te zijn op de leeftijd en ontwikkeling van hen, die om vormingsonderwijs vragen.

Ieder kind is, zodra het kan praten en kan reageren op het gedrag van anderen, op zeer jonge leeftijd dus al, opgenomen in onze cultuur. Dan reeds is het kind bezig met eigen vorming. De hulp bij die vorming zal grotendeels in het gezin plaats vinden. Vanaf de leeftijd van ongeveer 11 jaar (met uiteraard grote individuele variaties) is het kind aanspreekbaar voor een appél tot bewuste stellingname in het leven; deze jonge mens heeft dan ook de behoefte over zijn problemen met anderen te praten en te overleggen. Dit zal dan zeker ook (maar niet uitsluitend) buiten het gezin kunnen plaats vinden, en kan daar zelfs de voordelen hebben van een gespreksmogelijkheid tussen leeftijdsgenoten, met een bekwame docent als gespreksleider. Voor een dergelijk humanistisch vormingsonderwijs biedt de toekomstige wet de mogelijkheid op scholen voor voortgezet onderwijs, als de ouders dit wensen. De wet spreekt niet over de wensen van de jonge mens zelf; het is echter duidelijk dat geen jongere vormingsonderwijs tegen zijn zin dient te volgen. De rol van de school blijft beperkt tot het beschikbaar stellen van een schoollokaal en het inpassen van het vormingsonderwijs in het lesrooster. Een wettelijk te erkennen genootschap op geestelijke grondslag, zoals het Humanistisch Verbond, of namens dit het Centrum voor Humanistische Vorming, zal de ouders dergelijk onderwijs voor hun kinderen als

„service” kunnen bieden door docenten aan te stellen. Het geeft anderzijds tevens die ouders de gelegenheid door zich bij dit Centrum aan te sluiten (f 3,75 per jaar, Oudegracht 152, Utrecht!) mede ook hierin de verantwoordelijkheid te dragen voor de opvoeding van hun kinderen.

Bij dit vormingsonderwijs zal het naast overdracht van kennis over belangrijke levensbeschouwelijke stromingen dus niet dienen te gaan om het aanpraten van een moraal (zoals tot voor kort in ieder geval de Belgische moraallessen dit deden). Wel en in de eerste plaats zal de jonge mens de kans gegeven moeten worden die levensproblemen die zij zelf aan de orde stellen, met elkaar te bespreken. Dit kan ook gebeuren naar aanleiding van b.v. een boek, een film of een actueel probleem. Vanzelfsprekend zijn deze problemen afhankelijk van schooltype en leeftijd van de leerlingen. Waar het hier vooral gaat om meedenken en mee-overleggen, zal de methode van het onderwijs belangrijker zijn dan het tevoren op te stellen lesmateriaal. Noodzakelijk is het gebruik te maken van de methoden van het groepswork in groepen van maximaal 12-15 leerlingen, die één maal per week bijeenkomen.

Het Humanistisch Verbond heeft op de vraag om antwoord en hulp bij de vorming naar geestelijke zelfstandigheid moeten antwoorden, en het Centrum voor Humanistische Vorming opgericht. De grote verantwoordelijkheid die wij allen nu dragen is voldoende waarborgen te scheppen dat geschikte bevoegde leerkrachten opgeleid worden tot goede docenten, vertrouwd met de bovengeschetste noodzakelijke methodiek. Slechts op die wijze kunnen wij voorkomen dat het humanistisch vormingsonderwijs ontaardt in gezellige praatgroepjes zonder voldoende inhoud, of in het toevoegen aan het bestaande onderwijs van weer een nieuw leervak, dat de leerlingen met nog meer leerstellingen volpropt. Het is beter voorlopig niet aan alle aanvragen te kunnen voldoen, dan het risico te lopen op niet-verantwoorde wijze te beginnen met ons antwoord op de gestelde vragen.

Na de inleiding volgde een discussie, waaraan vooral werd deelgenomen door belangstellenden uit de onderwijswereld. Onder meer bleek tijdens deze gedachtenwisseling dat in de toekomst wellicht ook humanistisch vormingsonderwijs gewenst kan zijn in de hoogste klassen van de lagere school, alhoewel hiertegen ook grote bezwaren bestaan. De huidige wet biedt deze mogelijkheid voor de lagere school (nog) niet. Van meerdere kanten werd echter de gegeven schets bevestigd van de jonge mens vol vragen, die iedere kans voor een goed gesprek dankbaar aangrijpt. Men was het er over eens dat, hoewel niet ieder qua aard en aanleg in staat is tot een volledige geestelijke zelfstandigheid, humanistische vorming het elke mens mogelijk moet kunnen maken zelfstandig een levensvisie te leren hanteren, en zelfs levensinzichten te verwerven. Ook in dit opzicht zal humanistisch vormingsonderwijs verschillen van het bestaande godsdienstonderwijs, welk laatste veeleer een verkondigend dan een vormend karakter heeft. Het humanistisch vormingsonderwijs wil de jeugd helpen zelf mee te denken over en te zoeken naar een bewust antwoord op de typisch menselijke levensvragen, waar ook de jonge mens mee worstelt. Het biedt hiermee een geesteshouding aan. Het is typerend voor de humanistische gedachtenwereld dat het bewust een leerstellig aanleren in ieder geval wil vermijden, doch met alle mogelijke energie zal pogen de (jonge) mens te helpen zelf tot een volwassen-mens-zijn te komen.

Deze geslaagde landdag van „Socrates”, onder voorzitterschap van drs. P. Thoenes, was in zeker opzicht zelf een voorbeeld hoe waardevol in de toekomst humanistisch vormingsonderwijs met een ruime gespreksmogelijkheid kan zijn. Wil er van een toekomst sprake zijn dan is het noodzakelijk dat steeds meer mensen, jong of oud, streven naar een bewust ervaren eigen levenssituatie en naar een volwassen, verantwoordelijkheid aandurvend, levensinzicht. En wie zal menen daarmee ooit klaar te zijn?

E. Happé

Jonge vrouw, 35 jaar met dochter van 11 jaar, zag zich gaarne geplaatst in de huishouding in klein moederloos gezin of bij heer alleen. Brieven onder no. nov. 1 a/h bureau v/d blad.

Samenwonen in Bussum. Alleenst. dame met zonnige vrije woning en garage wil huis delen met besch. ontw. heer tussen 55-65 jr. Brieven onder no. nov. 2 a/h bureau v/d blad.

Verpleegster zoekt kamer(s) te Dordrecht, liefst omgeving Bankastraat. Ruim 2 dagen per week afwezig. Brieven onder no. nov. 3 a/h bureau v/d blad.

Gescheiden vrouw, 34 jaar, met kind 12 jaar, zoekt een zelfstandige werkkring. Opl. 3 jaar H.B.S., in bezit van dipl. typen en autorijbewijs. Brieven onder no. nov. 4 a/h bureau v/d blad.

In uw hart

verkiest U eigenlijk crematie?
Maar U zoudt er eerst
iets meer van willen
weten!

Vraagt dan vrijblijvend inlichtingen aan de
VERENIGING VOOR FACULTATIEVE CREMATIE
Riouwstraat 186 — 's-Gravenhage
Tel. (070) 55 47 97

REDE EN RELIGIE IN HET HUMANISME

In de tweede helft van november 1962 verschijnt bovengenoemd boek. In deze uitgave is er naar gestreefd de verschillende opvattingen die zich binnen het humanisme over deze onderwerpen voordoen, tot hun recht te laten komen.

Formaat 15 x 23 cm. Omvang ca. 250 pagina's

PRIJS f 9,90

U kunt dit bestellen bij:

Centraal bureau Humanistisch Verbond
Oudegracht 152 - giro 304960 - Utrecht

Heden is de kalender 1963
verschenen prijs f 2.50

Uw bestelling wordt gaarne ingewacht
Centraal Bureau
Humanistisch Verbond, Oudegracht
152 - Utrecht

Adresveranderingen

U kunt de administratie veel werk besparen, door bij verhuizing tijdig uw adreswijziging op te geven aan het Centraal Bureau Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht.

REKENSCHAP

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT voor wetenschap en cultuur,
wil een blad zijn voor de verdieping van de
humanistische overtuiging

Redactie: Prof. Mr. A. D. Belinfante, Prof. Dr. J. C. Brandt Corstius,
Prof. Dr. H. Freudenthal, F. P. Huygens,
Prof. Dr. B. W. Schaper, Dr. P. Thoenes en
Prof. Dr. Libbe van der Wal

Abonnementsprijs: f 7.50 per jaar (voor donateurs en contribuanten van
Socrates en voor studenten f 6.— per jaar).

Het abonnement kan ieder kwartaal ingaan.

**HUMANISTISCHE STICHTING
SOCRATES**
Oudegracht 152, Utrecht
Giro 582293

WOORD VAN DE WEEK

(Radio-lezingen van het Humanistisch Verbond)

Het aantal abonnees bedraagt thans ruim

5000

De abonnementsprijs is f 4.— per jaar. Voor hen, die nu abonnee willen worden, openen wij de mogelijkheid om alle nog in 1962 verschijnende nummers gratis te ontvangen.

De abonnementsprijs voor 1963 kunt u overschrijven op postrekening no. 58 t.n.v. de Hum. Luisterkring te Utrecht met als omschrijving: Nieuw abonnee 1963.

Na ontvangst krijgt u alle verschijnende nummers regelmatig toegezonden.

„De huidige mensbeschouwing”,

geschreven door Dr. W. Couturier S.J., Prof. Dr. B. M. I. Delfgaauw, Dr. H. Faber, Dr. K. J. M. van de Loo, Prof. Dr. C. A. van Peursen, Drs. J. G. van der Ploeg, Prof. Dr. A. Poslavsky, Dr. J. P. van Praag, Drs. H. Redeker. (Uitgave N.G.C.). Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau bij voorkeur door storting en overschrijving van f 1,50 op postrekening nr. 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht, met op het strookje de vermelding: N.G.C. nr. 24.

MENS EN KOSMOS

Gewijd aan de studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap met hun grensgebieden, onder redactie van J. M. Hondius, Dr. H. Groot, Mr. N. Kluwer, P. Krug en Dr. D. H. Prins. Abonnementsprijs f 15,— per jaar (6 nummers). Losse nummers f 2,50.

Vraagt toezending gratis proefnummer en catalogus van uitgaven op geestelijk gebied bij de uitgever **N. KLUWER - DEVENTER**.

Ook verkrijgbaar bij de boekhandel.

Humanistische Correspondentiekring voor **huwelijkscontacten** opgericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht, gaarne 24 ct aan postzegels insluiten.